

УДК 331.45:377 DOI 10.36910/6775.24153966.2019.68.19

В.І. Федорчук-Мороз, О.О. Вісин

Луцький національний технічний університет

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ БЕЗПЕКИ ПРАЦІ У ПРОФЕСІЙНІЙ ОСВІТІ

В роботі увага приділена формуванню культури безпеки праці на основі ризик-орієнтованого підходу у професійній освіті. Розглянуто професійні компетентності кваліфікованого робітника, який працюватиме у потенційно небезпечних галузях господарювання. Показано необхідність викладання безпекових дисциплін у закладах професійної освіти.

Ключові слова: культура безпеки праці, ризик-орієнтований підхід, професійна компетентність, безпекові дисципліни, професійна освіта.

В.И. Федорчук-Мороз, Е.А. Висын

Луцкий национальный технический университет

ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРЫ БЕЗОПАСНОСТИ ТРУДА В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

В работе внимание уделено формированию культуры безопасности труда на основе риск-ориентированного подхода в профессиональном образовании. Рассмотрены профессиональные компетентности квалифицированного рабочего, который будет работать в потенциально опасных отраслях хозяйствования. Показана необходимость преподавания безопасности дисциплин в учреждениях профессионального образования.

Ключевые слова: культура безопасности труда, риск-ориентированный подход, профессиональная компетентность, вопросы безопасности дисциплины, профессиональное образование.

V. Fedorchuk-Moroz, E. Visyn

Lutsk National Technical University

SHAPING SAFETY CULTURE IN PROFESSIONAL EDUCATION

The work focuses on the formation of a culture of occupational safety based on a risk-oriented approach in vocational education. The professional competences of a skilled worker who will work in potentially dangerous industries are considered. The necessity of teaching safe disciplines in vocational education institutions is shown.

Keywords: occupational safety culture, risk-oriented approach, professional competence, safety disciplines, professional education.

Постановка проблеми. Ситуація у сфері безпеки, що складається під впливом складного динамічного процесу, в основі якого лежать глобалізація, науково-технічний прогрес, інформатизація, посилення антропогенного навантаження на навколишнє середовище, супроводжується виникненням нових ризиків та загроз для людей. Тому питання безпеки життя та здоров'я людини розглядається як пріоритетне у контексті забезпечення сталого розвитку держави та суспільства в цілому. Так, концепцією сталого розвитку, прийнятою в 90-ті роки минулого століття, дії, спрямовані на забезпечення безпеки людей в усіх сферах життєдіяльності людства (матеріально-виробничої, побутової, соціально-політичної, культурної та духовної), визнані пріоритетними у діяльності світової спільноти в умовах глобалізації [1].

Постійні зміни в економічному та суспільно-політичному житті висувають нові вимоги до підготовки сучасного робітника та зумовлюють потребу у формуванні в нього культури безпеки професійної діяльності і, зокрема, культури безпеки праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання підготовки молоді до безпечної життєдіяльності та розробки основ формування в неї культури безпеки певною мірою розглядало багато вчених-педагогів, серед яких С. Абрамова, В. Акімов, А. Алексюк, С. Батищев, В. Бегун, Ю. Воробйов, В. Гафнер, В. Гінецинський, О. Запорожець, І. Зязюн, Ю. Іванов, О. Ляшенко, В. Мельник, В. Михайлюк, О. Михайлов, Н. Ничкало, І. Немкова, І. Підласій, А. Русаловський, Л. Сорокіна, О. Шароватова, Л. Шершнев, С. Якушева та ін.

На думку Н. Кулалаєвої, знання кожної людини, які необхідні сьогодні для забезпечення безпеки, повинні базуватися на чітких уявленнях про процеси, що відбуваються у складних системах, і містять велику кількість природних, соціальних, техногенних компонентів. Крім того, важливо ще й усвідомлення нею особистої відповідальності за результати своєї діяльності, оскільки від ціннісних настанов людей, мотивів поведінки, особистісних і професійних якостей та здібностей залежить їхня безпечна життєдіяльність, зниження індивідуальних, соціальних і глобальних ризиків. Уважаючи культуру безпеки відповідним станом розвитку особи, слід ураховувати, що він формується протягом усього її існування, в якому певний період займає

професійна підготовка в умовах навчальних закладів. Останнє оминати неможливо, оскільки саме тоді вихованці опанують технології прийняття оптимальних рішень, умінням адаптуватися до різних змін, прогнозувати перебіг розвитку ситуацій, що виникають під час діяльності, попереджувати негативні наслідки небезпечних подій [2]. На цьому етапі професійна освіта вирішує питання формування у молоді культури безпеки праці, тому актуальність статті очевидна.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є дослідження сучасного стану формування культури безпеки праці у професійній освіті. Адже основним завданням, що вирішується на цьому рівні поряд із формуванням професіоналізму, є інтеграція загальнокультурної і професійної складових компетентності майбутнього робітника з основним розумінням необхідності безпеки праці, безпечного поведіння в соціумі й екологічної культури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно закону України «Про професійну (професійно-технічну) освіту» професійна (професійно-технічна) освіта є складовою системи освіти України. Професійна (професійно-технічна) освіта є комплексом педагогічних та організаційно-управлінських заходів, спрямованих на забезпечення оволодіння громадянами знаннями, уміннями і навичками в обраній ними галузі професійної діяльності, розвиток компетентності та професіоналізму, виховання загальної і професійної культури. Професійна (професійно-технічна) освіта здобувається у закладах професійної (професійно-технічної) освіти [3].

Професійна (професійно-технічна) освіта забезпечує здобуття громадянами професії відповідно до їх покликань, інтересів, здібностей, а також допрофесійну підготовку, перепідготовку, підвищення їх кваліфікації.

Тривалий час у науковому обігу поняття «професійна освіта» ототожнювалось із поняттям «професійно-технічна освіта». Так, Г. Гребенюк під професійною освітою розуміє забезпечення набуття громадянами робітничої професії згідно з їх бажаннями, інтересами, здібностями, підвищення їх виробничої кваліфікації, перепідготовку. Змістом професійної освіти, на думку, Р. Гуревича, є система знань, умінь, навичок, рис творчої діяльності світоглядних і поведінкових якостей особистості, які зумовлені вимогами суспільства до робітників відповідної кваліфікації та профілю; на досягнення їх повинні спрямовуватися зусилля як педагогів, так і учнів у навчальних закладах, що забезпечують здобуття професійної освіти відповідного рівня. Професійна освіта базується на загальній освіті та забезпечує підготовку робітників вищої і середньої кваліфікації, робітничих кадрів; здійснюється у вищих та середніх спеціальних навчальних закладах, професійно-технічних училищах, на професійних курсах, шляхом навчання на виробництві [4].

Зміна виробничих технологій, перехід до інформаційного суспільства ставлять перед професійно-технічною освітою України складні завдання, які безпосередньо пов'язані із забезпеченням високої якості професійної підготовки, професійної мобільності та професійної компетентності випускників професійно-технічних навчальних закладів на ринку праці.

Компетентнісний підхід орієнтується на професійну компетентність як якість особистості майбутнього фахівця, що характеризує рівень його інтеграції у середовище професійної діяльності, як і у різні соціальні середовища, входження у які виявляє необхідність виконувати різні соціальні ролі. Інтегративний підхід забезпечує реалізацію в навчально-виховному процесі принципу інтегральності знань. Інтеграція може бути розглянута як механізм, що забезпечує приведення у відповідність індивідуального рівня мислення і рівня розвитку сукупної свідомості людства. Сутність принципу інтеграції полягає у розумінні умовності диференціації знання на окремі освітні галузі, прагнення до створення синтетичних, інтегрованих систем знань, що дають суб'єктам освітнього процесу уявлення про цілісну картину світу. Цей підхід реалізує принцип взаємодоповнюваності природничо-наукової методичної традиції й гуманітарних способів пізнання, що дозволяє реалізувати інтеграцію – спосіб і процес формування багатовимірної картини світу, заснованої на сполученні різних способів і форм досягнення дійсності.

Компетентний робітник – це такий фахівець, який оволодів ґрунтовними знаннями в певній робітничій спеціальності, уміє виконувати конкретні види діяльності в межах своєї професії, повинен бути готовим до виготовлення виробів, технологія яких вимагає творчого підходу, а також має самостійно обрати оптимальний варіант їх виготовлення.

Розглядаючи поняття професійної компетентності учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти, виділяють також наступні її види:

– спеціальну (або діяльнісну) компетентність (характеризує оволодіння певною діяльністю на високому професіональному рівні та включає у себе не тільки наявність спеціальних знань, але і вміння застосування їх на практиці);

- соціальну компетентність (володіння способами спільної діяльності та співробітництва, прийнятими прийомами професійного спілкування);
- особистісну компетентність (оволодіння способами самовираження та саморозвитку, здатність планувати робітникові власну професійну діяльність, самостійно приймати рішення, бачити назрілу проблему);
- індивідуальну компетентність (володіння прийомами саморегуляції, готовність до професійного зросту, наявність стійкої професійної мотивації тощо) [5].

Аналізуючи дефініцію «культура безпеки праці» необхідно визначити зміст загального поняття «культура безпеки». Згідно з нормативною функцією культуру розглядають з позиції образу життя або ідеалів та цінностей – культура є способом життя або сукупністю стандартизованих вірувань і практик, яким слідує суспільство (К. Уіслер). Подібну точку зору висловлюють і вітчизняні науковці, на їхню думку, культура – це сукупність цінностей, норм та ідеалів, що виконують як конструктивну, так і передусім регулятивну роль у тому чи іншому конкретному суспільстві. Деякі науковці уособлюють поняття «культура» з процесом адаптації до середовища або процесом навчання та формування звичок – культура є поведінкою, що має засвоюватися кожним новим поколінням шляхом навчання (Р. Бенедикт). Відповідно до структурної організації – культура складається з соціально стандартизованої поведінки та мислення деякої групи людей і матеріальних продуктів її діяльності (Дж. Хонігман). Така позиція спостерігається і в концепціях К. Клакхона, А. Кребера та Л. Уайта, які вважали, що культура має внутрішні складові, котрі проявляються зовні у вигляді норм, що визначають моделі людської поведінки. До того ж, вона виникає у результаті діяльності людей, втілюючись у матеріальних засобах, а її ядро складають традиційні ідеї, що склалися історично, зокрема ті, що мають особливу цінність. Таким чином, з одного боку, вона є результатом діяльності людей, а з іншого – її регулятором.

Стосовно поняття «безпека» ми погоджуємося з визначенням, що це стан повного фізичного, соціального і духовного благополуччя, що визначається внутрішніми (спадковість, фізичне і психічне здоров'я) і зовнішніми (навколишнє природне, антропогенне, техногенне, соціальне середовище) факторами. Об'єднання понять «культура» та «безпека» вперше було здійснено Міжнародним агентством з атомної енергії у 1986 р. у процесі аналізу причин і наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. Визнано, що відсутність культури безпеки з'явилася однією з її основних причин цієї трагедії [6].

На нашу думку, культура безпеки праці залишається недостатньою. Хоча, прищеплення елементів культури безпеки та виховання особистості безпечного типу, здатної до активної комунікації в ході загального виживання, є однією з невід'ємних умов існування людства. Підтвердженням цього може стати сучасна статистика небезпечних подій, що відбулися в державі у виробничій сфері.

Згідно статистики виробничого травматизму, яка наведена на офіційному сайті Держпраці України, за 9 місяців 2019 року, зареєстровано 2948 нещасних випадків, в тому числі 319 – зі смертельним наслідком. Порівнюючи з аналогічним періодом 2018 року, слід зауважити, що загальна кількість виробничого травматизму зменшилася на 87, а кількість нещасних випадків зі смертельним наслідком зросла на 37 випадків. Однозначно, що покращити стан культури безпеки праці майбутніх робітників можна тільки за використання всього інструментарію освітянського впливу – їх якісного педагогічного та психологічного супроводження увесь час безперервної освіти, переформатування взаємовідносин викладачів і тих, кого вони навчають, до рівня колег, їхньої правової, екологічної, інформаційної, економічної, комп'ютерної та інших видів підготовки.

Науковий аналіз чинників, що впливають на безпеку кожної окремої людини та всього суспільства, складає основу і теоретичні засади курсу безпекових дисциплін у навчальних закладах України, без яких не може бути практичних умінь та адекватних дій у певній ситуації. Нехтування правилами безпеки під час трудової діяльності, незнання основних принципів ергономіки завжди призводить до вкрай важких наслідків. До недавнього часу завдання з формування безпекової компетентності молоді покладалось на дисципліни циклу безпеки в освітніх закладах різних рівнів. Протягом багатьох років реалізовувався принцип безперервного навчання дисциплін цього циклу. Проте, на сьогодні ситуація кардинально змінилася в гіршу сторону [7].

Аналізуючи негативну ситуації щодо скорочення безпекових дисциплін, потрібно відмітити, що вселяє певну надію на її покращення розроблена науковцями «Концепція освіти з безпеки» [8]. Нова концепція передбачає оновлення освіти з безпеки на основі ризиків орієнтованого підходу. У

Концепції зазначено, що її метою є впровадження сучасних форм, методів та змісту навчання з безпеки, які відповідають вимогам сучасного суспільства у сфері управління безпекою на основі нового закону про освіту та принципів запобігання ризиків. Концепція передбачає, що зміст навчальних програм має бути стандартизований за галузевими напрямками. У стандартах освіти повинні зазначатись усі компетенції з безпеки, яких має набути студент за час навчання в університеті. Стандарти освіти повинні бути погоджені з роботодавцями.

Напрями змін освіти в Україні в цілому збігаються із завданнями, сформульованими в Стратегії освіти для сталого розвитку Європейської економічної комісії ООН (2005 р.), однак, не всі. Науковці визначили, що в якості інструментарію реалізації освіти для сталого розвитку потрібно застосовувати ризик-орієнтований підхід, причому, в усіх фахових напрямках. Відомі праці В. Бегуна, О. Запорожця, В. Березуцького, С. Диканя, В. Зацарного, В. Литвиненка, В. Лук'янової, В. Михайлюка, І. Науменка, М. Назаренка, Б. Халмурадова та ін., в яких обґрунтовано використання ризик-орієнтованого підходу для розв'язання прикладних завдань.

У Європейському Союзі ризик-орієнтований підхід закріплено ст. 2, 3 Європейської соціальної хартії (переглянутої), а також так званою «рамковою» Директивою № 89/391/ЄЕС Ради щодо встановлення заходів із заохочення поліпшення охорони здоров'я та безпеки праці працівників (далі – Директива № 89/391/ЄЕС).

Метою цієї директиви є впровадження заходів, що сприяють поліпшенню у сфері безпеки та гігієни праці, тобто заходів превентивного характеру. Для цього вона містить загальні принципи, що стосуються запобігання професійним ризикам (на мові оригіналу – occupational risk), охорони безпеки та здоров'я, виключення факторів ризику та нещасних випадків, інформування, консультування та пропорційної участі відповідно до національних законів та/або практики, навчання працівників та їх представників, а також вказівки з імплементації цих принципів.

Незважаючи на відсутність у Директиві № 89/391/ЄЕС визначень правових дефініцій «ризик» та «професійний ризик», вона постійно ними оперує та визначає основні положення інших 19 окремих директив, що стосуються вимог охорони праці для робочого місця, під час використання устаткування, роботи з хімічними, фізичними та біологічними речовинами, а також захисту на робочому місці певних груп працівників.

Національним законодавством країн-членів ЄС положення Директиви № 89/391/ЄЕС врегульовано на рівні трудових кодексів (у частині забезпечення безпеки та гігієни праці) та/або спеціальних законів. При цьому переважно використовується правова дефініція «професійний ризик», що пояснюється насамперед самою структурою цих законодавств. Справа в тому, що сфера звичної нам охорони праці в Євросоюзі, як правило, регулюється двома нормативно-правовими актами: перший стосується безпеки саме працівника під час роботи, другий – безпечної експлуатації робочого устаткування. Звідси й дефініція, зорієнтована саме на працівника, тобто на його безпеку під час виконання професійних обов'язків.

Привели своє законодавство у відповідність до зазначених директив і країни-кандидати на вступ до Євросоюзу (Ісландія, Македонія, Сербія, Чорногорія). Швейцарія та Норвегія, які не планують свого членства в ЄС, проте тісно з ним інтегровані, успішно використовують ризик-орієнтований підхід у всіх сферах державного управління.

Інші країни світу також визнають ефективність систем управління охороною праці з урахуванням ризик-орієнтованого підходу. Зокрема, Японія та Канада врахували питання оцінювання та управління ризиками для життя та здоров'я працівників під час трудових відносин у своїх спеціальних законах, зважаючи на національні особливості здійснення господарської діяльності.

Слід зауважити, що впровадження ризик-орієнтованого підходу в національне законодавство про охорону праці хоча й позначиться насамперед на рівні підприємств, проте не омине й такі важливі складові державного управління охороною праці, як проведення навчання з питань охорони праці, забезпечення засобами індивідуального захисту, здійснення державного нагляду (контролю), надання пільг та компенсацій за шкідливі та небезпечні умови праці тощо [9].

Повсюдне поширення ризик-орієнтованого підходу у потенційно небезпечних галузях виробництва відбувається не дуже активно. Зрозуміло, що вагомою причиною цього є низька обізнаність кваліфікованих робітників галузі в питаннях ризик-орієнтованого підходу, оскільки до них під час навчання у професійно-технічних навчальних закладах не доводяться основні засади культури безпеки праці, де ризик-орієнтований підхід використовується в якості базового інструментарію [10].

Висновки. Формування у майбутніх кваліфікованих працівників, які працюватимуть у потенційно небезпечних галузях господарювання, належного рівня культури праці на основі ризик-орієнтованого підходу під час їх навчання у закладах професійної освіти є вкрай важливим. Воно має стати невід'ємною складовою навчання молоді для реалізації вимог сталого розвитку суспільства, охорони довкілля, своєчасного запровадження адекватних дій при виникненні небезпечних подій та надзвичайних ситуацій. Відсутність чи недостатня кількість годин при викладанні безпекових дисциплін може стати прямою загрозою для національної безпеки України, оскільки рівень безпеки суспільства значною мірою залежить від якості викладання зазначених спеціальних дисциплін. Тому, на нашу думку, під час підготовки фахівців з рівнем компетентності, потрібним для обслуговування високотехнологічних виробництв, є наявність культури безпеки праці, яку необхідно формувати під час професійного навчання.

Література

1. Проблеми впровадження культури безпеки в Україні. Аналітична доповідь // Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу: http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/kultura_bezp-1bcf6.pdf.
2. [Кулалаєва Н.В.](#) Формування культури безпеки в сучасній професійній освіті / Н.В. Кулалаєва // [Збірник наукових праць \[Херсонського державного університету\]. Педагогічні науки](#). – 2013. – Вип. 64. – С. 274-278. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2013_64_59.
3. Закон України «Про професійну (професійно-технічну) освіту» – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98-%D0%B2%D1%80>.
4. [Сисоєва С.О.](#) Дослідження проблем неперервної професійної освіти: генезис понять / С.О. Сисоєва, І.В. Соколова // [Педагогічний дискурс](#). – 2011. – Вип. 9. – С. 303-309. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk_2011_9_72.
5. Особливості формування професійної компетентності майбутніх кваліфікованих робітників. Методичні рекомендації Львівського науково-практичного центру професійно-технічної освіти НАПН України – Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/4829/1/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BA%D0%B0.pdf>.
6. [Кулалаєва Н.В.](#) Категоріально-понятійний аналіз дефініції «культура безпеки професійної діяльності майбутніх кваліфікованих робітників будівельного профілю» / Н.В. Кулалаєва // *Young Scientist*. – 2017. – № 9.1 (49.1). – С.105-110.
7. [Поведа Т.П.](#) Окремі тенденції щодо вивчення дисциплін безпекового циклу в умовах автономії вищих навчальних закладів України / Т.П. Поведа // [Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Серія : Педагогічна](#). – 2017. – Вип. 23. – С. 104-107. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppk_ped_2017_23_34.
8. Кудін В.О. Концепція освіти з безпеки / В.О. Кудін, В.В. Бегун, В.Ф. Гречанінов, О.П. Яцюк // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія : щоквартальний науково-практичний журнал. – Харків : НТУ «ХП», 2015. – № 3.– С. 33-44.
9. Ризик-орієнтований підхід в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ohoronapraci.kiev.ua/rizik-orientovaniy-pidhid/>.
10. [Кулалаєва Н.В.](#) Володіння викладачами професійно-технічних навчальних закладів ризик-орієнтованим підходом – вимога освіти для сталого розвитку – Режим доступу: <https://jrnl.ivet.edu.ua/index.php> > issue.

Стаття надійшла до редакції 06.12.2019